

1490**ROZPORZĄDZENIE MINISTRA ROLNICTWA I ROZWOJU WSI¹⁾**

z dnia 26 maja 2004 r.

w sprawie szczegółowych wymagań dla jednostek organizacyjnych prowadzących szkolenia w zakresie obrotu, konfekcjonowania lub stosowania środków ochrony roślin, programów tych szkoleń oraz wzoru zaświadczenia o ukończeniu szkolenia

Na podstawie art. 75 ust. 6 ustawy z dnia 18 grudnia 2003 r. o ochronie roślin (Dz. U. z 2004 r. Nr 11, poz. 94 i Nr 96, poz. 959) zarządza się, co następuje:

§ 1. 1. Jednostka organizacyjna prowadząca szkolenia w zakresie obrotu, konfekcjonowania lub stosowania środków ochrony roślin, zwana dalej „jednostką”, zapewnia pomieszczenia umożliwiające prowadzenie zajęć dla około 25 osób i wykorzystanie pomocy audiowizualnych, o których mowa w § 2 pkt 1.

2. Jednostka zapewnia miejsce do prowadzenia zajęć praktycznych w zakresie wykonywania zabiegów środkami ochrony roślin, w którym będzie możliwe używanie opryskiwaczy ciągnikowych, polowych i sadowniczych wraz z ciągnikiem oraz wykorzystywanie przyrządów do regulacji opryskiwacza i części do jego modernizacji lub sprzętu do zabiegów agrolotniczych.

§ 2. Uczestnikom szkolenia zapewnia się środki dydaktyczne, w szczególności:

- 1) pomoce audiowizualne: prezentacje multimedialne, filmy szkoleniowe, zestawy foliogramów, przeźroczka;
- 2) materiały szkoleniowe;
- 3) modelowy zestaw odzieży ochronnej stosowanej przy wykonywaniu zabiegów ochrony roślin na gruntach, w sadzie i pod osłonami, w szczególności w szklarni, inspektach, namiotach foliowych i magazynach;
- 4) opryskiwacze ciągnikowe, polowe i sadownicze wraz z ciągnikiem lub sprzęt do zabiegów agrolotniczych;
- 5) części do modernizacji opryskiwaczy;
- 6) przyrządy do regulacji opryskiwacza: stoper, taśmę mierniczą, kalkulator, suwaki do określania parametrów pracy, cylindry miarowe;
- 7) wiatromierze.

§ 3. Jednostka zapewnia wykonanie zadań szkoleniowych przez osoby, które:

- 1) ukończyły szkołę ponadpodstawową lub ponadgimnazjalną prowadzącą kształcenie w zawodzie technik rolnik, technik ogrodnik, technik leśnik lub

technik mechanizacji rolnictwa i uzyskały tytuł zawodowy lub

- 2) ukończyły studia wyższe na kierunku rolnictwo, ogrodnictwo, leśnictwo lub technika rolnicza i leśna oraz
- 3) posiadają co najmniej pięcioletni staż na stanowiskach pracy związanych z ochroną roślin.

§ 4. 1. Program szkolenia w zakresie:

- 1) obrotu i konfekcjonowania środków ochrony roślin jest określony w załączniku nr 1 do rozporządzenia;
- 2) stosowania środków ochrony roślin sprzętem naziemnym jest określony w załączniku nr 2 do rozporządzenia;
- 3) stosowania środków ochrony roślin sprzętem agrolotniczym jest określony w załączniku nr 3 do rozporządzenia;
- 4) stosowania środków ochrony roślin metodą fumigacji jest określony w załączniku nr 4 do rozporządzenia.

2. Czas trwania szkolenia wynosi:

- 1) 24 godziny — w zakresie obrotu i konfekcjonowania środków ochrony roślin;
- 2) 16 godzin — w zakresie stosowania środków ochrony roślin metodą fumigacji, w tym 3 godziny zajęć praktycznych;
- 3) 14 godzin — w zakresie stosowania środków ochrony roślin sprzętem naziemnym albo agrolotniczym, w tym 4 godziny zajęć praktycznych.

§ 5. Wzór zaświadczenia o ukończeniu szkolenia jest określony w załączniku nr 5 do rozporządzenia.

§ 6. Rozporządzenie wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.²⁾

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi: *W. Olejniczak*

¹⁾ Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi kieruje działem administracji rządowej — rolnictwo, na podstawie § 1 ust. 2 pkt 1 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 4 maja 2004 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi (Dz. U. Nr 106, poz. 1125).

²⁾ Niniejsze rozporządzenie było poprzedzone rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 20 września 2001 r. w sprawie szczegółowych wymagań dla jednostki organizacyjnej prowadzącej szkolenia w zakresie wykonywania zabiegów środkami ochrony roślin (Dz. U. Nr 114, poz. 1222), które traci z dniem wejścia w życie niniejszego rozporządzenia na podstawie art. 123 ustawy z dnia 18 grudnia 2003 r. o ochronie roślin.

Załączniki do rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 26 maja 2004 r. (poz. 1490)

Załącznik nr 1**PROGRAM SZKOLENIA W ZAKRESIE OBROTU I KONFEKCJONOWANIA ŚRODKÓW OCHRONY ROŚLIN**

1. Wybrane zagadnienia w zakresie obowiązujących przepisów prawnych, dotyczących:

- 1) dopuszczenia środków ochrony roślin do obrotu,
- 2) udzielania zezwoleń na obrót i konfekcjonowanie środków ochrony roślin,
- 3) obrotu, konfekcjonowania i stosowania środków ochrony roślin,
- 4) roli Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa w zakresie kontroli, zakazu sprzedaży, wycofania z obrotu, decyzji administracyjnych,
- 5) urzędowej kontroli jakości środków ochrony roślin będących w obrocie,
- 6) postępowania w przypadku reklamacji środków ochrony roślin,
- 7) postępowania ze środkami przeterminowanymi, niepełnowartościowymi oraz z opróżnionymi opakowaniami po środkach ochrony roślin,
- 8) bezpieczeństwa i higieny pracy przy sprzedaży środków ochrony roślin

— w wymiarze 4 godzin.

2. Środki ochrony roślin:

- 1) skład środków ochrony roślin,
- 2) formy użytkowe środków ochrony roślin,
- 3) okres karencji i okres prewencji środków ochrony roślin,
- 4) charakterystyka środków ochrony roślin, w tym ich klasyfikacja pod względem stwarzania przez nie zagrożenia dla zdrowia człowieka, pszczoł i organizmów wodnych,
- 5) podział środków ochrony roślin:

a) ze względu na cel stosowania, na:

- adjuwanty,
- akarycydy,
- atraktanty,
- bakteriocydy,
- dezynfekanty,
- feromony,
- fumiganty,
- fungicydy,
- herbicydy,
- insektycydy,

- moluskocydy,
- nematocydy,
- środki ochrony roślin niezawierające substancji biologicznie czynnych,
- regulatory wzrostu,
- repelenty,
- rodentocydy,
- sterylanty,
- stymulatory odporności,
- synergetyki,
- inne,

b) ze względu na mechanizm ich działania, na: kontaktowe, wgłębne, systemiczne,

- 6) środki ochrony roślin zawierające jako substancję aktywną mikroorganizmy,
  - 7) łączne stosowanie agrochemikaliów,
  - 8) ewidencja nabywców środków ochrony roślin
- w wymiarze 6 godzin.

3. Zagadnienia z zakresu ochrony roślin uprawnych:

- 1) podstawowe wiadomości o organizmach szkodliwych:
  - a) choroby i sposoby ich zwalczania,
  - b) chwasty i sposoby ich zwalczania,
  - c) szkodniki i sposoby ich zwalczania,
- 2) metody ochrony roślin, w tym kwarantanna, metoda: agrotechniczna, hodowlana, mechaniczna, fizyczna, biologiczna, chemiczna, integrowana

— w wymiarze 4 godzin.

4. Technika ochrony roślin:

- 1) sposoby stosowania środków ochrony roślin w zależności od ich formy użytkowej: opryskiwanie, zaprawianie, rozsiewanie, podlewanie, gazowanie, zamgławianie, sublimowanie, zwabianie,
- 2) sposoby stosowania środków ochrony roślin do dezynfekcji, dezynsekcji i deratyzacji pomieszczeń i magazynów,
- 3) badanie sprawności technicznej sprzętu używanego do stosowania środków ochrony roślin

— w wymiarze 3 godzin.

5. Środki ochrony roślin a ochrona środowiska:
- 1) oddziaływanie środków ochrony roślin na organizmy pożyteczne,
  - 2) zmiany zachodzące w środowisku na skutek stosowania środków ochrony roślin
- w wymiarze 2 godzin.
6. Bezpieczeństwo i higiena pracy:
- 1) klasyfikacja środków ochrony roślin pod względem stworzenia przez nie zagrożenia dla człowieka,
  - 2) drogi wchłaniania środków ochrony roślin do organizmu: doustna, skórna, oddechowa i błona śluzowa śluzówki,
  - 3) środki ochrony indywidualnej oraz odzież i obuwie robocze,
  - 4) prawidłowe przechowywanie, pakowanie i transport środków ochrony roślin,
- 5) zasady profilaktyki, w tym:
    - a) badania lekarskie,
    - b) wyposażenie apteczki pierwszej pomocy medycznej,
    - c) informacje o najbliższym zakładzie opieki zdrowotnej oraz numery telefonów do ośrodków toksykologicznych,
  - 6) pierwsza pomoc przy zatruciach środkami ochrony roślin oraz w razie wystąpienia innych nagłych wypadków,
  - 7) przepisy przeciwpożarowe i zasady postępowania w czasie pożaru, w tym:
    - a) przyczyny i rodzaje zagrożeń,
    - b) drogi pożarowe,
  - 8) postępowanie w przypadku rozlania lub rozsypania środków ochrony roślin,
  - 9) ochrona pracy kobiet i ochrona pracy młodocianych
- w wymiarze 5 godzin.

Załącznik nr 2

PROGRAM SZKOLENIA W ZAKRESIE STOSOWANIA ŚRODKÓW OCHRONY ROŚLIN SPRZĘTEM NAZIEMNYM

1. Wybrane zagadnienia w zakresie obowiązujących przepisów prawnych, dotyczących:
  - 1) nabywania i stosowania środków ochrony roślin,
  - 2) badań sprawności technicznej sprzętu do stosowania środków ochrony roślin,
  - 3) postępowania w przypadku reklamacji środków ochrony roślin,
  - 4) bezpieczeństwa i higieny pracy przy stosowaniu środków ochrony roślin

— w wymiarze 1 godziny.
2. Ochrona roślin uprawnych:
  - 1) podstawowe wiadomości o organizmach szkodliwych i ich zwalczaniu, w tym o:
    - a) chorobach,
    - b) chwastach,
    - c) szkodnikach,
  - 2) metody ochrony roślin, w tym kwarantanna, metoda: agrotechniczna, hodowlana, mechaniczna, fizyczna, biologiczna, chemiczna, integrowana,
  - 3) podstawowe wiadomości z zakresu dobrych praktyk ochrony roślin,
  - 4) zwalczanie szkodników występujących w artykułach rolno-spożywczych

— w wymiarze 2 godzin.
3. Charakterystyka środków ochrony roślin:
  - 1) skład środków ochrony roślin,
  - 2) formy użytkowe środków ochrony roślin,
  - 3) charakterystyka środków ochrony roślin, w tym klasyfikacja pod względem stwarzania przez nie zagrożeń dla zdrowia człowieka, pszczoł i organizmów wodnych,
  - 4) okres karencji i okres prewencji środków ochrony roślin,
  - 5) podział środków ochrony roślin:
    - a) ze względu na cel stosowania, na:
      - adjuwanty,
      - akarycydy,
      - atraktanty,
      - bakteriocydy,
      - dezynfekanty,
      - feromony,
      - fumiganty,
      - fungicydy,

- herbicydy,
  - insektycydy,
  - moluskocydy,
  - nematocydy,
  - środki ochrony roślin niezawierające substancji biologicznie czynnych,
  - regulatory wzrostu,
  - repelenty,
  - rodentycydy,
  - sterylanty,
  - stymulatory odporności,
  - synergetyki,
  - inne,
- b) ze względu na mechanizm działania, na: kontaktowe, wgłębne, systemiczne,
- 6) czynniki warunkujące skuteczne działanie środków ochrony roślin:
- a) dobór środków ochrony roślin,
  - b) terminy zabiegów,
  - c) dawka środków ochrony roślin,
  - d) warunki atmosferyczne i ich wpływ na jakość zabiegów przy użyciu środków ochrony roślin,
- 7) ewidencja stosowania środków ochrony roślin
- w wymiarze 2 godzin.
4. Technika ochrony roślin:
- 1) sposoby stosowania środków ochrony roślin w zależności od ich formy użytkowej: opryskiwanie, zaprawianie, rozsiewanie, podlewanie, gazowanie, zamgławianie, sublimowanie, zwabianie,
- 2) przygotowanie opryskiwacza do pracy, w tym:
- a) sprawdzenie stanu technicznego poszczególnych podzespołów opryskiwacza pod kątem ich wpływu na jakość wykonania zabiegu,
  - b) dobór parametrów pracy i regulacja opryskiwacza,
  - c) dobór rozpylaczy,
- 3) technika opryskiwania — użytkowanie opryskiwaczy,
- 4) przygotowanie opryskiwacza do badania sprawności technicznej, w tym:
- a) kryteria oceny sprzętu,
  - b) organizacja systemu badań w regionie
- w wymiarze 5 godzin, w tym 4 godziny zajęć praktycznych.
5. Środki ochrony roślin a ochrona środowiska:
- 1) oddziaływanie środków ochrony roślin na organizmy pożyteczne,
- 2) zmiany zachodzące w środowisku na skutek stosowania środków ochrony roślin,
- 3) postępowanie ze środkami ochrony roślin,
- 4) postępowanie z opryskiwaczem przed zabiegiem i po zabiegu przy użyciu środków ochrony roślin,
- 5) stosowanie środków ochrony roślin w strefach ochronnych ujęć wody oraz na terenie uzdrowisk, otulin parków narodowych oraz rezerwatów przyrody
- w wymiarze 2 godzin.
6. Bezpieczeństwo i higiena pracy:
- 1) klasyfikacja środków ochrony roślin pod względem stwarzania przez nie zagrożeń dla zdrowia człowieka,
- 2) drogi wchłaniania środków ochrony roślin do organizmu: doustna, skórna, oddechowa i błona śluzowa śluzówki,
- 3) środki ochrony indywidualnej oraz odzież i obuwie robocze,
- 4) prawidłowe przechowywanie, pakowanie i transport środków ochrony roślin,
- 5) ocena zagrożenia na poszczególnych stanowiskach pracy, w tym przy:
- a) sporządzaniu cieczy roboczej,
  - b) opryskiwaniu upraw sprzętem ciągnikowym,
  - c) zabiegach wykonywanych aparaturą plecakową,
  - d) zabiegach wykonywanych w uprawach pod osłonami,
  - e) zaprawianiu nasion,
- 6) zasady profilaktyki, w tym:
- a) badania lekarskie,
  - b) wyposażenie apteczki pierwszej pomocy medycznej,
  - c) informacje o najbliższym zakładzie opieki zdrowotnej, telefony do ośrodków toksykologicznych,
- 7) pierwsza pomoc przy zatruciach środkami ochrony roślin oraz w razie wystąpienia innych nagłych wypadków,
- 8) przepisy przeciwpożarowe i zasady postępowania w czasie pożaru, w tym:
- a) przyczyny i rodzaje zagrożenia,
  - b) drogi pożarowe,
- 9) postępowanie w przypadku rozlania lub rozsypania środków ochrony roślin
- w wymiarze 2 godzin.

Załącznik nr 3

PROGRAM SZKOLENIA W ZAKRESIE STOSOWANIA ŚRODKÓW OCHRONY ROŚLIN SPRZĘTEM AGROLOTNICZYM

1. Wybrane zagadnienia w zakresie obowiązujących przepisów prawnych, dotyczących:

- 1) dopuszczania środków ochrony roślin do obrotu,
  - 2) nabywania i stosowania środków ochrony roślin,
  - 3) postępowania w przypadku reklamacji środków ochrony roślin
- w wymiarze 1 godziny.

2. Ochrona roślin uprawnych i lasów przed szkodnikami i chorobami, w tym:

- 1) podstawowe wiadomości z biologii niektórych organizmów szkodliwych,
  - 2) zastosowanie techniki lotniczej w zwalczaniu organizmów szkodliwych
- w wymiarze 2 godzin.

3. Charakterystyka, podział i możliwości stosowania środków ochrony roślin techniką lotniczą — w wymiarze 1 godziny.

4. Środki ochrony roślin a ochrona środowiska, w tym ochrona organizmów pożytecznych w uprawach, lasach i strefach ekotonowych — w wymiarze 1 godziny.

5. Warunki bezpieczeństwa i higieny pracy przy stosowaniu i magazynowaniu środków ochrony roślin:

- 1) klasyfikacja środków ochrony roślin pod względem stworzenia przez nie zagrożenia dla człowieka,
  - 2) drogi wchłaniania środków ochrony roślin do organizmu: doustna, skórna, oddechowa i błona śluzowa śluzówki,
  - 3) środki ochrony indywidualnej oraz odzież i obuwie robocze,
  - 4) prawidłowe przechowywanie, pakowanie i transport środków ochrony roślin
- w wymiarze 1 godziny.

6. Sprzęt agrolotniczy w zabiegach ochrony roślin, w tym: podział, budowa, zastosowanie, sprawność techniczna — w wymiarze 1 godziny.

7. Naprowadzanie samolotów i śmigłowców na pola zabiegowe oraz zasady bezpiecznego stosowania środków ochrony roślin sprzętem agrolotniczym — w wymiarze 2 godzin.

8. Organizacja i koszty prac agrolotniczych — w wymiarze 1 godziny.

9. Badanie sprawności technicznej opryskiwaczy — w wymiarze 4 godzin.

Załącznik nr 4

PROGRAM SZKOLENIA W ZAKRESIE STOSOWANIA ŚRODKÓW OCHRONY ROŚLIN METODĄ FUMIGACJI

1. Wybrane zagadnienia w zakresie obowiązujących przepisów prawnych, dotyczących:

- 1) dopuszczania środków ochrony roślin do obrotu,
  - 2) nabywania i stosowania środków ochrony roślin,
  - 3) postępowania w przypadku reklamacji środków ochrony roślin,
  - 4) bezpieczeństwa i higieny pracy przy stosowaniu środków ochrony roślin
- w wymiarze 1 godziny.

2. Środki ochrony roślin:

- 1) przeznaczone do zwalczania szkodników występujących w artykułach rolno-spożywczych:
  - a) skład środków ochrony roślin,
  - b) formy użytkowe środków ochrony roślin,

c) charakterystyka środków ochrony roślin, w tym ich klasyfikacja pod względem stwarzania przez nie zagrożeń dla zdrowia człowieka,

d) okres karencji i okres prewencji środków ochrony roślin,

2) podział środków ochrony roślin:

a) ze względu na cel stosowania, na:

- adjuwanty,
- akarycydy,
- atraktanty,
- bakteriocydy,
- dezynfekanty,
- feromony,
- fumiganty,
- fungicydy,
- herbicydy,

- insektycydy,
  - moluskocydy,
  - nematocydy,
  - środki ochrony roślin niezawierające substancji biologicznie czynnych,
  - regulatory wzrostu,
  - repelenty,
  - rodentycydy,
  - sterylanty,
  - stymulatory odporności,
  - synergetyki,
  - inne,
- b) ze względu na mechanizm działania, na: kontaktowe, węgłbne, systemiczne,
- 3) czynniki warunkujące skuteczne działanie środków ochrony roślin:
- a) dobór środków ochrony roślin,
  - b) terminy zabiegów przy użyciu środków ochrony roślin,
  - c) dawka środka ochrony roślin,
  - d) warunki atmosferyczne i ich wpływ na jakość zabiegów przy użyciu środków ochrony roślin
- w wymiarze 2 godzin.
3. Środki ochrony roślin a ochrona środowiska:
- 1) oddziaływanie środków ochrony roślin na organizmy pożyteczne,
  - 2) zmiany zachodzące w środowisku na skutek stosowania środków ochrony roślin,
  - 3) postępowanie ze środkami ochrony roślin i opróżnionymi opakowaniami po środkach ochrony roślin
- w wymiarze 2 godzin.
4. Metody ochrony roślin uprawnych, produktów roślinnych i przedmiotów:
- 1) podstawowe wiadomości z biologii organizmów szkodliwych — ich oznaczenie i zwalczanie,
  - 2) ogólne informacje dotyczące metod ochrony roślin ze szczególnym uwzględnieniem metody chemicznej,
  - 3) zasady wykonywania zabiegu dezynsekcji gazowej i technika wykonywania tego zabiegu, w tym:
    - a) stosowane środki ochrony roślin,
    - b) właściwości chemiczne i fizyczne środków ochrony roślin,
    - c) mechanizm działania środków ochrony roślin,
    - d) warunki zastosowania środków ochrony roślin,
    - e) przygotowywanie pomieszczenia,
    - f) dawkowanie i sposób rozmieszczenia środków ochrony roślin,
    - g) odwietrzanie pomieszczenia,
    - h) kontrola pozostałości gazu w pomieszczeniu,
  - 4) prowadzenie ewidencji zabiegów wykonywanych przy użyciu środków ochrony roślin
- w wymiarze 4 godzin.
5. Technika ochrony roślin:
- 1) sposoby stosowania środków ochrony roślin w zależności od ich formy użytkowej: opryskiwanie, zaprawianie, rozsiewanie, podlewanie, gazowanie, zamgławianie, sublimowanie, zwabianie,
  - 2) przygotowywanie sprzętu do wykonywania zabiegu:
    - a) rodzaje sprzętu,
    - b) sprawność techniczna i wpływ na jakość zabiegu,
    - c) usuwanie podstawowych usterek,
    - d) zabezpieczenie sprzętu po wykonanym zabiegu
- w wymiarze 4 godzin, w tym 3 godziny zajęć praktycznych.
6. Bezpieczeństwo i higiena pracy przy stosowaniu środków ochrony roślin:
- 1) klasyfikacja środków ochrony roślin pod względem stwarzania przez nie zagrożenia dla zdrowia człowieka,
  - 2) drogi wchłaniania środków ochrony roślin do organizmu: doustna, skórna, oddechowa i błona śluzowa śluzówki,
  - 3) środki ochrony indywidualnej oraz odzież i obuwie ochronne,
  - 4) prawidłowe przechowywanie, pakowanie i transport środków ochrony roślin,
  - 5) zasady profilaktyki:
    - a) badania lekarskie,
    - b) wyposażenie apteczki pierwszej pomocy medycznej,
    - c) informacje o najbliższym zakładzie opieki zdrowotnej, telefony do ośrodków toksykologicznych,
  - 6) pierwsza pomoc przy zatruciach środkami ochrony roślin oraz w razie wystąpienia innych nagłych wypadków,
  - 7) przepisy przeciwpożarowe i sposób postępowania w czasie pożaru:
    - a) przyczyny i rodzaje zagrożenia pożarowego,
    - b) drogi pożarowe,
  - 8) postępowanie w przypadku rozlania lub rozsypania środków ochrony roślin
- w wymiarze 3 godzin.

WZÓR

ZAŚWIADCZENIE O UKOŃCZENIU SZKOLENIA

Pieczęć jednostki organizacyjnej
prowadzącej szkolenia

ZAŚWIADCZENIE NR ...

o ukończeniu szkolenia

Pan/Pani .....
(imię i nazwisko)

urodzony(a) w dniu ..... 19 ..... r. w .....

numer PESEL .....

był(a) słuchaczem szkolenia w zakresie:*

obrotu i konfekcjonowania środków ochrony roślin

stosowania środków ochrony roślin sprzętem naziemnym

stosowania środków ochrony roślin sprzętem agrolotniczym

stosowania środków ochrony roślin metodą fumigacji

zorganizowanego przez .....

w dniu (ach) .....

i ukończył(a) szkolenie z wynikiem pozytywnym.

Przewodniczący komisji:

Członkowie komisji:

.....
(podpis i pieczęć kierownika jednostki
prowadzącej szkolenia)

.....
(data wystawienia zaświadczenia)

_____
* Niepotrzebne skreślić.